

Микола БОЙЧУК

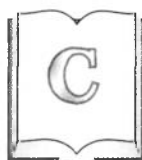
Ключові поняття: демократія, представницька демократія, пряма демократія, політичне відчуження.

Укорінення демократії в суспільство великою мірою залежить від того, наскільки її принципи та механізми доступні інтелектуальному рівню пересічної людини, що саме середній виборець розуміє під справжньою демократією. Тому проблема демократії та вибору її форми для України і досі актуальна, як і на початку 1980-х рр., причому як для політичної теорії, так і суспільної практики.

УДК 321.7

ОСНОВНІ ФОРМИ ДЕМОКРАТІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

© М. Бойчук, 2011

истемна криза, що охопила українське суспільство і позначилася на багатьох сферах життя, у свідомості пересічних громадян нерідко напряду пов'язується з демократією. Глибокі цін-

нісні розчарування та фрустрації, політико-правовий нігілізм щодо цінностей демократії, з одного боку, і спотворене тлумачення та розуміння цих ідей — з іншого, не можуть не викликати занепокоєння політологів.

Укорінення демократії в суспільство великою мірою залежить від того, наскільки її принципи та механізми доступні інтелектуальному рівню пересічної людини, що саме середній виборець розуміє під справжньою демократією. Тому проблема демократії та вибору її форми для України і досі актуальна, як і на початку 1980-х рр., причому як для політичної теорії, так і суспільної практики.

Демократія як явище і поняття завжди викликала до себе увагу дослідників різних країн — представників різних політичних течій і ідеологічних учень.

Намагаючись визначити, що таке демократія, багато західних науковців стверджують, що це: а) пряме або непряме (через виборних представників) управління країною самими людьми; б) держава, країна, співтовариство, що мають демократичний уряд; в) правління більшості; г) сприйняття і реалізація принципу рівності прав і свобод громадян, а також їхніх можливостей. Визначальною в подібних дефініціях є теза про те, що спочатку демократія, зародившись в Греції, в сучасному її розумінні, дослівно означала «народовладдя» (від *demos* – народ і *kratos* – влада). Цей же смисл вкладають у даний термін та поняття і сьогодні [2, 72].

У вітчизняній науковій літературі серед різних трактувань поняття «демократія» найбільш поширеним є етимологічне, пов'язане з походженням терміна. В цьому контексті згадується відомий афоризм американського президента А. Лінкольна, який заявив, що демократія є «влада народу, обрана народом і для народу».

У нормативному визначенні термін «демократія» тлумачать як ідеал, заснований на таких загальнолюдських цінностях, як свобода, рівність, повага до людської гідності, солідарність. Ідеться про те, що саме ціннісний зміст демократії робить її популярною в сучасному світі.

Емпіричний підхід передбачає уточнення і перегляд поняття демократії на підставі вивчення суспільно-політичної практики демократичних країн (як старих, так і молодих демократій). Вказуючи, що етимологічне визначення поняття демократії (народовладдя) не відповідає дійсності, та з метою впорядкування категоріального апарату Р. Даль пропонує замінити багатозначне слово «демократія» терміном «поліархія» [3, 98].

Але найбільш поширеним, та, власне, традиційним, є уявлення про демок-

ратію як про народовладдя. На відміну від західних авторів, вітчизняні науковці наголошують не на правах і свободах громадян або на інших атрибутах демократії, таких, як участь громадян в управлінні справами суспільства і держави, а на особливому характері форми держави. Демократія є не що інше, як «форма держави, заснована на визнанні народу джерелом влади, його права брати участь у вирішенні державних справ у поєднанні з широким колом цивільних прав і свобод» [4, 378].

Як слушно зауважує М. Н. Марченко, це не означає, що з уваги вітчизняних дослідників випадають інші сторони і прояви демократії. Розглядаючи її під різними точками зору і з позицій різних наук – філософії, соціології, історії, політології та ін., багато авторів визначають демократію як особливий політичний режим, як певний «атрибут держави», що характеризується «приналежністю народу всієї повноти влади, реальною можливістю трудящих управляти суспільством і державою через створені і контрольовані ними державні і суспільні організації...» [2, 73].

У такого складного, багатогранного і внутрішньо суперечливого явища і поняття, як демократія, немає і не може бути простого і до того ж «єдино правильного» визначення і уявлення. Початкове ж визначення демократії як народовладдя або форми держави не може цілком задовольнити ні теоретичні (інтелектуальні) потреби суспільства або його окремих представників, ні їхні практичні запити. Бо уявлення про демократію як про форму держави є досить одностороннім, визначення її як народовладдя – дуже загальним, таким, що вимагає певної деталізації і «розшифрування». Тому демократію доцільніше вивчати саме як багатовимірний феномен, що є мінливим, набирає різних конкретних форм на певних етапах свого розвитку і наповнюється різним змістом.

У сучасній науковій і, зокрема, філософській літературі, існує велика кількість означень сучасних форм прояву демократії. Можна захоплюватися їхньою академічною глибиною і бездоганною логікою, насолоджуватися афористичністю і влучністю. Але практика показує, що жодне з них не знаходить повноцінного прояву в реальному житті і політичному облаштуванні суспільства. За рамками найґрунтовніших визначень демократії завжди залишаються особливості, властиві їй тільки в тій або іншій країні, до того ж на вельми обмеженому відрізку часу.

У побудові держави своєї мрії українська бюрократія начисто «переграла» і поетів, і демократів. Під гаслом незалежності і поділу гілок влади на судову, виконавчу і законодавчу її, владу, спочатку вивели з-під контролю суспільства, а потім передали олігархічним кланам. І хоча влади силових підрозділів поки достатньо, щоб час від часу тасувати колоду олігархів, рівновага антидемократичних сил не може зберігатися вічно. Обмежуючи можливість буржуазії використовувати гроші для політичних цілей, бюрократія, для збереження рівноваги, зобов'язана віддавати їй взамін адміністративний ресурс, оскільки саме чиновники, як ніхто, зацікавлені в збереженні свого нинішнього становища. При порушенні балансу сил на зміну олігархам, наближеним до вершини владної піраміди, приходять нові, які прагнуть повернути капітали, вкладені на шляху до влади, а іноді й узяти реванш за минулі поразки.

Що ж до спроб розхитати шільні заслони бюрократії на шляху до української демократії з боку європейської і світової громадськості, то, за її мірками, в Україні ситуація досить стабільна та повністю задовільна. В українському парламенті представлено більше десятка політичних партій і блоків, близько 45 %

всіх депутатів знаходяться в опозиційних фракціях, а президент обирається всенародно. Рівень демократії в нашій країні, за цими показниками, відповідає рівню найрозвиненіших демократичних країн Європи і Північної Америки. Але демократії від цього більше не стає, лише з'являються її нові назви і визначення. А до критеріїв демократизації країни підключаються суб'єктивні оцінки експертів, упевнених в тому, що кращої за їхню демократію в світі немає.

Якими ж критеріями керуватися, відповідаючи на запитання, чи є демократія в Україні? З ким або з чим порівнювати «рівень демократії», і чи можна це робити в принципі? Адже не секрет, що дискусії про демократію мають властивість від наукових визначень плавно переходити на рівень інтуїтивних уявлень. І виявляється, що не тільки в кожній соціальній групі, але і в кожного індивідуума є своє особисте відчуття межі, за якою демократія перетворюється на анархію або деспотію. Тому заяви про те, що Україна ще дуже далека від дійсної демократії, практично ніколи не заперечуються. Хоча «дійсну демократію» кожен розуміє по-своєму.

Чого ж не вистачає Україні, щоб у скептиків не виникло сумнівів у тому, що, хай і недосконала, але все-таки демократія в нашій країні існує? Або навпаки, що таке є в Україні, що примушує оптимістів погоджуватися з тим, що демократії на двадцятому році демократичних перетворень у нас все ще немає?

Які демократичні інститути в Україні ще не діють? Чому астрономічна кількість політичних партій в Україні не переростає в якість, що гарантує демократію? І чи здатні наші громадяни до самоорганізації? Різні питання постають перед політиками та українським народом на сучасному етапі розвитку. Але серед усіх питань найголовніше – це питання, чи є Україна демократичною державою взагалі.

Демократію можна розглядати з точки зору можливості її впливу на владу, перш за все, через різноманітні форми громадянської активності. І найважливішою метою тут є не вища влада. Якщо ми її поміняємо, то це не значить, що отримаємо щось краще – можемо отримати те ж саме. Метою демократії є вплив на місцях – от де вона не працює, в першу чергу. Скажімо, в Києві демократії набагато більше, ніж у Житомирі. У Житомирі її набагато більше, ніж у районному центрі – і так далі. Звідти, з найменшого села, з кожного індивіда починається демократія. Вона зароджувалася так історично – саме як пряма демократія, коли люди розв'язували свої проблеми разом і думка кожного була важливою.

Однак в Україні дуже погані умови для прямої демократії, для впливу на місцях. Коли в людей запитуєш, чи могли б вони щось зробити, якби місцева влада порушувала їх права, то тільки 7-8 % говорить, що змогли б. Всі інші говорять, що нічого не зробили б, – така превентивна безпомічність.

Політична еліта не зацікавлена у віддзеркалюванні інтересів мас. Вона просто користується настроями громадськості для того, щоб прийти до влади. Політичні еліти ніколи не ставили собі за мету захист чийось інтересів, окрім власних. Якщо зараз, скажімо, опозиція прийде до влади, то вона стане такою самою, як і її попередники. Це утопічне твердження, що вона буде іншою.

Демократія – це публічний процес. Невже опозиція зможе прозоро розподілити всі ці ресурси? Невже пересічний громадянин зможе на це впливати чи буде оголошено відкритий конкурс? Скоріше за все, ні. Таке двозначне ставлення до демократії так само присутнє і в масовій психології. Щось маси сприймають у демократії, а чогось не сприймають – приміром, прагнуть свободи волевиявлення, але не дуже хочуть свободи сплачувати податки.

Що стосується демократичних рис, то, по-перше, варто говорити про ставлення до соціального протесту. У нас чітке неприйняття недемократичних і силових акцій і чітке прийняття соціальних дій, які регламентовані законом.

По-друге, у нашого народу дуже високий рівень стійкості до ксенофобних настроїв. У нас досить високий рівень толерантності, через що відсутні, фактично, будь-які прояви класової, етнічної та інших форм нетерпимості.

По-третє, українцям властивий психологічний індивідуалізм, який може стати основою для розвитку ліберальних цінностей, які, в свою чергу, є основою для демократичних перетворень в їх заходному варіанті.

Так само в Україні є і негативні риси, які гальмують становлення демократії: по-перше, це розвинутий соціальний атомізм. Оцей психологічний індивідуалізм має зворотний бік – небажання громадян вступати в добровільні організації для захисту своїх прав. По-друге, в українській свідомості все-таки присутній патерналізм, тобто уявлення, що вища влада має вирішувати його проблеми. При цьому соціальна активність дуже низька. Ось тут якраз і повинна зіграти свою позитивну роль інтелектуальна еліта: вона мусить пояснювати, за яких умов у державі може скластися не формальна демократія, а реальна. І тоді громадяни, щоб вирішити якесь одне питання, будуть приходити не до президента, не до центральної влади, а спробують зробити це самі – організують комітет власного виживання, щоб тиснути на кожну ділянку влади. А нижча влада вже буде змушена тиснути на вищу. Інакше збережеться патріархальна система.

В Україні такої жорсткої етатистської свідомості немає, немає й такої сакралізації держави і влади. Але є пасивне ставлення – «а що я можу з нею зробити?». При цьому в людей дуже велике відчуження від влади.

Визначення України демократичною чи недемократичною залежить від того, що вкладати в поняття «демократія». Якщо наявність формальних демократичних інституцій – вибори, парламент, органи місцевого самоврядування, – то напевно, що наша країна демократична. Якщо це можливість громадянина впливати через різні інституції на те, що відбувається в державі, то, безумовно, – недемократична. Ще раз наголошуємо, що при наявності цих демократичних інституцій сьогодні існує велика відчуженість суспільства від держави. Обое вже навчилися жити паралельно: пересічний громадянин не дуже переймається тим, що відбувається на вищих поверхах влади, а держава, в свою чергу, не надто піклується про пересічного громадянина, згадуючи про нього лише перед виборами.

Процес політичного відчуження найбільш прозоро дослідив Бурдьє якраз на прикладі політичних партій: спочатку люди можуть збиратися разом та обговорювати спільні проблеми, але для розв'язання цих проблем у спілкуванні з державою та іншими політичними інституціями слід призначити представників, сукупність яких створює апарат або бюро. Поступово бюро не тільки перебирає на себе вирішення всіх питань, але й розробляє порядок денний та готує рішення, а члени певної організації тільки голосують за них. Тому співвідношення між членами організації та створеним ними бюро парадоксально переінакшується: тепер зібрання членів повинно маніфестувати та легітимувати владу апарату. Головний результат цього «винаходу» – не група делегує та призначає представників, а апарат повністю перебирає на себе функцію делегування у формі призначення делегатів на партійні з'їзди, кандидатів у депутати від партії або організації, які формально затверджуються саме на з'їздах, пленумах та зборах. По суті, створюється фе-

номен «представництва самих представників» – депутати або партійні лідери, яких вважають представниками певних соціальних агентів, стають представниками тільки бюрократії. Завдяки такому «представництву самих представників» і народжується така трансцендентна сила, як апарат. Тепер тільки апарат визначає, кому представляти групу або кого група повинна затвердити представником. Сам апарат призначає делегатів на з'їзд, які, як здається (в тому числі й їм самим), є представниками більш широкого загалу, але насправді призначені самим апаратом, що завжди краще знає «істинні потреби» організації та загрози її існуванню. Апарат монополізує легітимуючу та символічну діяльність певної організації та соціальної групи. Склад «звільнених працівників» варіюється, окремі з них можуть робити помилки та бути покараними, але апарат завжди правий, оскільки правове представництво народу постійно його відтворює.

Представники певної організації, виконуючи функції символічної (перш за все, юридичної) номінації певних індивідів, набувають над ними символічної політичної влади, яка здійснюється без будь-якого насильства завдяки метонімії, тобто присвоєнню частини (апарату) властивостей та повноважень цілого (групи) та визнанню цих «цілісних» властивостей трансцендентними сутностями, які виходять за межі існування окремих індивідів – нації, народу, кримської громади, церкви, партії.

Політичне відчуження породжує й феномен політичного фетишизму – приписування окремим політикам, депутатам, міністрам та апаратам самотійного, незалежного від соціальних агентів (виборців, народу, соціальних груп) існування та самотійного досягнення дивовижних властивостей у формі харизми або певного шарму. Тут сила групи перетворюється на чудові властивості політиків та влад-

них структур (апарат президента, партійне бюро тощо), тому «магічна» харизма є результатом перенесення на політика та владні інстанції довіри і сподівань багатьох соціальних агентів, які за рахунок такого відчуження й виступають як магічна сила. Тому політичний фетишизм призводить не до раціонального, а до міфічно-магічного сприйняття окремих політиків та органів влади. Відчуження населення від влади проявляється в тому, що влада зовсім не асоціюється у нашого громадянина з собою, своїм оточенням, місцевою громадою або навіть районною місцевою адміністрацією, місцезнаходження влади для наших громадян – це столиця, звідки й очікується розв'язання всіх проблем завдяки «появі месії». Внаслідок політичного відчуження потерпають і самі партії. Вже в 50-х роках минулого століття Дюверже зазначив кризу саме таких партій внаслідок «їхнього обуржуазнення» [1, 148–155].

Отже, серед особливостей побудови демократії в нашій країні виділимо такі:

1) демократичні зміни розпочалися на тлі несформованості багатьох передумов переходу до демократії: в економіці, соціальній сфері, культурі, політиці;

2) гетерогенність українського суспільства (структурованість за соціально-економічними, ідеологічними, етнічними, релігійними, регіонально-культурними, мовними ознаками, відмінності у зовнішньополітичних орієнтаціях тощо) ускладнює побудову стабільної демократії;

3) драматизм ситуації посилює те, що Україні необхідно одночасно вирішувати два складних завдання: а) долати безліч негативних наслідків авторитарного минулого, розбудовуючи демократію і б) розв'язувати складні соціально-економічні проблеми;

4) безпорадність влади в умовах соціально-економічної кризи девальвує демократичні цінності і принципи владарювання в очах пересічних громадян;

показником розчарування в демократії можна назвати тенденцію до «полівіння» електорату, зростаючу аполітичність молоді;

5) не сприяє зміцненню демократії і політична еліта, яка не спромоглася домовитися між собою навіть заради визнання спільної та рівної зацікавленості в забезпеченні демократичних інститутів і виробленні спільної програми демократичних реформ;

6) відсутність всенародного обговорення комплексних проектів демократичних перетворень, нерозвиненість форм контролю за владою та посадовими особами відводить населенню роль пасивного спостерігача кулуарних зіткнень та соціально-економічних експериментів у суспільстві, посилюючи цим масове соціальне відчуження;

7) демократія формується протягом тривалого часу, і брак в українському суспільстві реальних позитивних змін породжує масове соціальне нетерпіння, фрустрації. Подібні соціальні настрої посилюють недемократичні тенденції у суспільстві й мають бути подолані задля виходу суспільства із кризи [3, 104].

Але шанс на демократизацію в Україні зберігається. Поки що є сили, здатні відстоювати на політичному рівні інтереси простого люду. Хай це тільки один спектр інтересів громадян, але проблема номер один на сьогоднішній день пов'язана зі збереженням їхнього права обирати Президента. Від цього залежить, чи буде в українського суспільства шанс впливати на політичний процес, на ухвалення рішень, врешті, чи буде Україна демократичною державою.

За сценарію, який любляють олігархічні групи, Україна піде по третьому шляху (хоча, як говорить Є. Гайдар, «третій шлях – це завжди шлях у третій світ») і стане олігархічною авторитарною державою. І тоді суспільство дуже довго звільнитиметься від цієї системи.

Якщо ж українська політична еліта навчиться мислити не тактичними, а стратегічними категоріями, то Україна зможе стати демократичною державою і увійти до числа країн-лідерів регіону (можливо, навіть обігнати Польщу).

Література

1. **Амельченко Н.** Представницька демократія та форми політичного відчуження // Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення: матеріали міжнародної наукової конференції 10 – 12 травня 2007 року. – Суми: Сумськ. обл. післядиплом. пед. освіти, 2007. – Ч. 2. – С. 148 – 155.
2. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Т. 3 / Отв. ред. М. Н. Марченко; – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – 712 с.
3. **Прокопчук І.** Поняття та типологія демократії // Людина і політика. – 2003. – № 3. – С. 97—105.
4. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет: А. М. Прохоров и др.; Гл. ред. С. М. Ковалев. – М.: Советская Энциклопедия, 1980. – 1600 с.

Резюме

- Виокремлення притаманних державі демократичних рис дозволяє увиразнити форми української демократії.
- Выделение свойственных государству демократических черт позволяет сделать выразительнее формы украинской демократии.
- Defining the democratic features, imminent to the state, affords to make more prominent the forms of the Ukrainian democracy.